

**«ЗБИРАННЯ» АНТИЧНИХ ПРИСЛІВ'ІВ У НІДЕРЛАНДАХ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVI СТ. ТА ФОРМУВАННЯ
НОВОЇ ВІЗУАЛЬНОСТІ**

Стефанія Ковбасюк

Collecting Ancient Proverbs in Renaissance Netherlands and Shaping of the New Visuality

This paper focuses on the study of the ways in which the revival of reintegration into European culture, particularly in the culture of the Netherlands, ancient proverbs and sayings – the so-called "adagia" – took place. Both Humanists' collections of adagia and artistic depictions of proverbs fall within the scope of our research. Firstly, we will show how the great preoccupation with ancient proverbs shifted toward vernacular ones. Secondly, we will explore how proverbial expressions were transposed into pictures.

Erasmus of Rotterdam, the famous Dutch humanist was among the first ones to publish a collection of proverbs and sayings in Latin taken mainly from the Greek and Roman literature. Soon, his work was followed by bilingual collections (in French and Flemish). The success of the adagia collections published by Dutch and German humanists inspired artists to depict the most popular sayings in their paintings. Consequently, proverbs became a part of the "new visuality". By this term, we mean a new secular imagery, which replaced religious gothic imagery in the last decade of the 15th century.

As one can notice, picturing ancient and vernacular proverbs was in vogue in the second half of the 16th century at a time of rapid dissemination of ideas of the Reformation in the Netherlands and the first performances of opponents of the Icon worship – iconoclasts. Religious confrontations forced Dutch artists to search for the new themes and iconographic schemes. The themes and their iconography had to be convenient as to Protestant so to Catholic clients. At the same time, they should not have contradicted the artists' religious beliefs. As stated by K. Jonckheere, one can call these efforts of artists to legitimize art after the Iconoclastic Fury and to find a way of pragmatical coexistence of opposite religious views "a quest for pictorial ecumenism". Pictured proverbs complemented this new, "ecumenical" imagery, the imagery that was convenient to all people regardless of their religious views.

Therefore, ancient and vernacular proverbs have become an integral part of both the Dutch Renaissance literature, and the "ecumenical" art, the religious art beyond borders.

Key words: adagia, Renaissance, pictorial ecumenism, the Reformation, popular culture.

Відродження класичної греко–римської літератури і словесності, ініційоване Петраркою, підвищило загальну зацікавленість не лише в античній драмі та трактатах, але й в античних прислів'ях. В той же час, винайдення друкарського верстата спростило поширення збірок прислів'їв – адагій по всій Європі. Ця тенденція проявилась і в країнах на Північ від Альп, зокрема, в Нідерландах.

У цій статті нам би хотілось розглянути шляхи взаємодії двох процесів: збирання прислів'їв, що супроводжувалось як переосмисленням античної спадщини, так і ставленням до народних мов та популярної культури загалом, і процесу творення нової візуальності, що бере свій початок з перших десятиліть XVI ст. Розуміння характеру та шляхів взаємодії між цими двома процесами доповнить наші уявлення про еволюцію як інтелектуального життя, так і візуальності нідерландського суспільства раннього Нового часу.

До аналізу особливостей колекціонування прислів'їв епохи Відродження та їх інтеграцією в образність вже звертались такі видатні вчені як В. С. Гібсон [7], А. Весселінг [24], Д. Ватсон [23], Е. де Брюйн [4]. Щодо змін у візуальності, то слід особливо відмітити праці П. Філіппо [16] та К. Йонкере [11].

Проте ряд запитань залишається невирішеним: якою була рецепція збірників спочатку античних, а потім і народних прислів'їв в мистецькому середовищі та яким чином в публікуванні цих збірок були задіяні міські інтелектуали-редерейкери? Не була поки дана і відповідь про вплив іконоборського повстання на інтеграцію прислів'їв в образність та на зміни в самій образності. На ці та інші запитання ми, спираючись на широке коло нарративних та візуальних джерел, спробуємо дати відповідь у цій статті.

Ілюстрація 1

Античні прислів'я ніколи повністю не зникали з інтелектуального та побутового життя європейців. Особливе значення мали античні прислів'я в освітній програмі середньовічного Заходу: збірки прислів'їв, призначені саме для дидактичних цілей, відомі вже з початку XI століття [7, р. 8]. Серед найбільш значних серед них слід згадати «Liber Parabolarum» Алена Лілльського [12] і «Моральні дистихи Катона», збірку висловів на морально-етичні теми, ймовірно

колективного авторства, приписувану Марку Порцію Катоні [19, р. 467].

Першою ренесансною збіркою латинських прислів'їв – адагій – стала компіляція «Proverbiorum Libellus» італійського священника і гуманіста Полідора Вергілія, що вийшла в 1498 році [21, р. 136]. Складалася вона з 306 висловів. До кожної адагії додавався короткий коментар, де описувалося походження прислів'я та його значення.

Однак найбільший резонанс отримали, звичайно, збірники адагій Еразма Роттердамського «Adagia Collectanea» (1500) та «Adagiorum Chiliades» (1508): в останній налічувалося вже 3 260 висловів з коментарями [6, р. 86]. Вони пережили багато видань і доповнень протягом усього життя Еразма й продовжували видаватися і після його смерті. В останній версії збірник містив вже 4 251 адагію. Один із сучасних дослідників назвав це «найбільшою у світі настільною книгою» [5, р. vii].

Саме поняття прислів'я для Еразма, як і для його сучасників, було ширше, ніж уявляється зараз. Адагією він вважав «висловлювання, вживане в народі, що відрізняються дотепністю і

оригінальністю» [7, р. 9–10]. Як втім і для Аристотеля, для якого прислів'я були формою метафори: «І прислів'я – це метафори від одного роду речей до іншого» (Aristot. Rh. 3. 11. 14). Тому не дивним є те, що гуманісти, слідуючи античним зразкам, трактували прислів'я вільніше, ніж ми, включаючи до них і різноманітні порівняння: «легкий, як перо» і «білий, як сніг».

Приголомшливий успіх Еразма у виданні «Адагій» надихнув багатьох інших гуманістів на схожі твори, в яких, крім античних і біблійних прислів'їв, все частіше стали зустрічатися прислів'я на народних мовах, які дублювали латинські приклади. Такими є збірки, укладені Генріхом Бебелем («Proverbia Germanica», 1508) [3], Іоанном Агріколой («Gemeynen Sprichwörter», 1529-1544) [1] і

Ілюстрація 2

анонімна, нідерландсько-латинська «Proverbia Communia», видана в Девентері ще у 1497 році [17].

Поступово в центрі уваги опиняються прислів'я народною мовою, в нашому випадку, нідерландською, витісняючи і замінюючи латину. Гуманісти і редерейкери – учасники так званих «камер риторів» – з 1540-вих років все більше відстоюють і захищають гідність рідної, народної мови, яка, на їх погляд, не поступається в багатстві і витонченості латині.

Таким є видання амстердамського вчителя і нотаріуса Саймона Андріссона (Symon Andriesson) «Duytsche Adagia ofte spreecwoorden» (1550), опубліковане в Антверпені Хендріком Альссенсом (Hendrick Alssens). Іntenції автора, за його ж словами, були наступні: «Багато різних прислів'їв люди вживають щодня, але, в той же час вони, не завжди всім зрозумілі, хоча їх і використовують. З цієї причини, багато прислів'їв вживають швидше за звичаєм, ніж з повного розуміння» [2, р. 60, 167]. Мабуть, Андріссон мав на увазі, що значення багатьох старих прислів'їв вже майже стерлося з пам'яті його сучасників, хоча самі прислів'я продовжують бути у вжитку.

Схоже видання – анонімне «Gemeene Duytsche Spreeskwoorden» було виконано Пітером Варнерсенсом в 1550 р. у Кампені. Видавець супроводив 750 прислів'їв латинськими аналогами, і в результаті їх загальне число становило 2 600 [18, р. 200]. Подібні збірки продовжують виходити і пізніше – такою є робота Франсуа Гудталя, видана Крістофом Плантенном в 1568 році [20, р. 90]. Це білінгвальний збірник, що містить прислів'я нідерландською мовою разом з їх французькими аналогами, але без супровідних коментарів.

Всі ці роботи – свідчення так званого «лінгвістичного націоналізму» [7, р. 14], який почав набирати обертів з середини XVI століття, і був своєрідною відповіддю гуманістові Яну Гімніку (Gymnicus). В передмові до свого перекладу Історії Тита Лівія, завершеному в 1541 році, він вигукує: «Я не можу зрозуміти, чому так сталося, що наша рідна нідерландська мова має так мало прикрас і вважається грубою» [22, р. 43–44], закликаючи своїх співвітчизників писати рідною мовою і розвивати її.

Ілюстрація 3

Ілюстрація 4

Оскільки зв'язок між міськими інтелектуалами – гуманістами та редерейкерами – і художниками був в Нідерландах дуже тісний, цілком зрозуміле те натхнення, з яким художники взялися втілювати адагії, і, слід зауважити, що їх полотна та гравюри з візуалізованими прислів'ями мали не менший успіх, ніж друквані збірники.

Більш того, візуалізація прислів'їв стала частиною процесу становлення нової образності в нідерландському мистецтві, що знаходилося спочатку після Реформації, а потім і після іконоборського повстання 1566 р. у пошуках «образотворчого екуменізму». Цей термін, введений Конрадом Йонкере в його монографії «Мистецтво Антверпена після 1566: експерименти в оздобленні», дуже точно відображає ту складну ситуацію, в якій опинилися художники в часи протистояння католицизму і протестантизму, іконошанування й іконоборства [11, р. 267–268]. По суті, вони стояли перед питаннями, на які не відповідав жоден памфлет, присвячений Bilderfrage: як і що дозволено зображувати, які сюжети, яких персонажів, як їх одягати і якими жестами наділити? Художники були змушені шукати ту образність, яка, з одного боку, задовольнить їхніх замовників, як протестантів, так і католиків, а з іншого – не буде ображати їх власні релігійні переконання, що варіюються не менш, ніж переконання замовників. Цей

«серединний шлях» [11, р. 268] і був названий К. Йонкере «образотворчим екуменізмом».

Прислів'я, що не мають самі по собі певної релігійної приналежності, зрозумілі і близькі людям всіх конфесій і соціальних груп, цілком вписалися, на наш погляд, в рамки «образотворчого екуменізму». Очевидно, саме це і принесло візуалізованим прислів'ям настільки стійку популярність.

Але перш ніж докладно проаналізувати роль адагій в новому, реформаційному контексті, коротко зупинимось на генезі візуалізацій прислів'їв та її особливостях.

Саме зображення прислів'їв не було винаходом Ренесансу. Подібні втілення ми зустрічаємо вже в середньовічних ілюмінованих манускриптах. Таких, як, наприклад, Руанський часослов XV століття, на маргіналіях якого зображені різноманітні прислів'я, пов'язані з кішками. «Я буджу сплячу кішку» (Іл. 1) (BNF, Nouvelle acquisition latine 3134, fol. 43v) або «[відчувати себе] настільки ж добре, як кішка, що купається» (BNF, Nouvelle acquisition

latine 3134, fol. 18v) – це лише два приклади візуалізованих середньовічних адагій. Деякі з них перейшли і в ренесансну образність. Такі, як чоловік, що зігнувся, намагаючись пройти через скляну кулю – втілення надзвичайно популярного в XVI столітті прислів'я «Ick moet mij crommen, zal ick doer de werrelt commen» (MS 158, fol. 71r «R&K Hours») – щоб досягти успіху в житті слід зігнутися (Іл. 2).

Загалом візуалізація прислів'їв відбувалась двома способами: перший полягав в буквальному втіленні висловлювання, а другий полягав в тому, що слова прислів'я передавались у формі ребуса або зображувались як гра слів, що вимагало від глядача не тільки розпізнання адагії, але й розуміння двозначності слів та виразів нідерландської мови.

Ілюстрація 5

В якості прикладу першого шляху втілення слів адагій, окрім вже згаданих «Нідерландських прислів'їв» П. Брейгеля Старшого, ми можемо навести картину Франса Вербека «Сатира на злих жінок та їх чоловіків-підкаблучників», написану в 1550-тих роках (Іл. 3). Сам Вербек був, вочевидь, близьким до мехеленської камери риторів «Півонія» [15, р. 96], а основною його клієнтурою були такі ж звичайні бюргери, як і він. Сатиричне зображення поневолених чоловіків з їх сварливими жінками, окрім комічного ефекту мали й моралізаторське підґрунтя. В цій картині втілено одразу декілька прислів'їв: з правого боку старий чоловік у фартуху тримає на руках курку, біля його ніг лежить на дошці ніж, а сам він із острахом дивиться на свою дружину, що стоїть поряд: все вказує на те, що саме він займається господарством в домі. Поряд з ним півень клює зерно, поки курка співає – це втілення приказки «Світ перевернувся догори ногами: півень клює зерно, поки курка кукурікає». З

лівого боку чоловік, стоячи на колінах, одягає штани на свою жінку, а у філактерії під ним написано: «Хіба це не принизливо та смішно, що я, задля збереження миру у сім'ї, маю поступитися штанами своїй жінці, дурній та злій?» Так художник втілив вираз «поступитися штанами у сім'ї», тобто дозволити жінці заправляти усім, як це зазвичай робить *de pantoffelheld*, тобто «тюхтій». Над цим *pantoffelheld*'ом стоїть інша жінка із веретенем: вона є втіленням старої нідерландської приказки «прясти подвійною ниткою» («*dubbel garen spinnen*»), тобто – плести інтриги навколо когось [4, р. 127].

Ілюстрація 6

Надзвичайно популярними були і картини-ребуси – їх авторами, як і в першому випадку, були художники-редерейкери, які окрім певної моралі, що її мали нести картини, включали ігри зі словами. Це мало на меті як показати дотепність художника, так і його володіння рідною мовою. Візьмемо для прикладу роботу невідомого антверпенського майстра, вірогідно близького до однієї з місцевих риторських камер [7, р. 169–170]. На анонімній картині «Світ годує багатьох дурнів» (бл. 1550 р.) (Іл. 4), художник, втіливши буквально саме прислів'я – двоє чоловіків в одязі дурнів їдять ложками кашу, зашифрував текст приказки «*De wereld voedt veel zotten*» зверху у чотирьох прямокутниках. В першому з них зображена каліграфічно виписана літера «D», в другому – напівпрозора сфера із хрестиком зверху, що нагадує державу монархів, в третьому – стопа, а в четвертому – скрипка (віола). Розшифровується фраза в наступний спосіб: «*De* (літера «D») *wereld* («світ» – напівпрозора держава) *voedt* («годує» гра слів із «*voet*» – стопа) *veel* («багатьох» гра слів із «*viool*» – віола) *zotten* («дурнів», що ми їх бачимо на картині на першому плані)» [7, р. 171].

Особливу роль в становленні світського живопису в цілому та жанрового зокрема зіграли візуалізації «Країн адагій», своєрідного аналогу «Країни Кокань» та інших образів «світу догори ногами». «Нідерландські прислів'я» (1559 р.) Пітера Брейгеля Старшого, мабуть, один

з найбільш відомих і талановитих прикладів втілення цілої «країни прислів'їв», хоча, втім, Брейгель був в цьому не першим.

Перший відомий нам приклад візуалізації країни адагій – це гравюра антверпенського майстра Франса Хогенберга 1558 року (Іл. 5), тобто вона старша від картини Брейгеля на рік, і, очевидно, послужила їй прообразом. Джерелами, як для Хогенберга, так і для Брейгеля, очевидно, стали два видання, здійснені в друкарні Крістофа Плантена, – «Байки» Езопа і вже згадані «Адагії» Еразма.

Гравюра з країною прислів'їв, що вийшла з видавництва Крістофа Плантена отримала назву «Синій плащ», а напис, зроблений, швидше за все, вже видавцем, проголошувала: «Зазвичай це називають синім плащем, хоча краще назвати це – всі омани світу» [7, р. 36].

В одному з нідерландських фарсів XV століття – «Rubben», чоловіка, якому дружина народила дитину всього лише після трьох місяців шлюбу, теща переконує, що це саме його дитина, чому він, зрештою, і вірить. Після чого теща резюмує, що з усіма дурнями слід поступати таким чином: «одягни на нього блакитний плащ, а на його голову накинь капюшон (мішок)» [9, lines 24 –47]. Роль самообману в даному випадку анітрохи не менше, ніж ошуканства з боку дружини з її матір'ю.

У часи після іконоборського повстання 1566 р., коли художники шукали свій шлях в обстановці постійної релігійної конфронтації, вони не раз зверталися до втілення прислів'їв. Крім старшого сина Брейгеля – Пітера, кисті якого належить ціла серія тондо з прислів'ями, серед продовжувачів Хогенберга та Брейгеля слід згадати ще двох антверпенських майстрів – Абелья Гріммера та гравера Йохана ван Дутекума.

Абель Гріммер (1570-1619) народився і виріс в Антверпені, за п'ятнадцять років до падіння міста під натиском іспанських військ. Враховуючи те, що після габсбурзької інтервенції, коли з Антверпена були вигнані всі протестанти, Гріммер залишився, то цілком очевидно, що він був або католиком, або приховував свої реформаційні симпатії. Дотримуючись традицій Брейгеля Старшого, він, головним чином, присвятив себе зображенню пейзажів і прислів'їв. Сам вибір цих жанрів показовий – серед його картин немає полотен на релігійну тематику, що можна також вважати однією з ознак «образотворчого екуменізму». Пейзажі та алегоричні полотна не проходили релігійну цензуру, і розкуповувалися всіма городянами, незалежно від їх конфесійної приналежності.

«Країна прислів'їв» у Гріммера змінюється (Іл. 6). На першому плані ми бачимо скелет, що схопив чоловіка, який намагається захиститися мечем – це ремінісценція середньовічних «танців Смерті» і латинського «memento mori» – пам'ятай про смерть. Після «Тріумфу Смерті» П. Брейгеля Старшого, картини, виконаної під час жорстоких розправ іспанців над нідерландцями, це прислів'я мало для мешканців Нідерландів особливе значення, будучи нагадуванням про «іспанське шаленство» («de Spaanse furie») [13, р. 80–82]. Друга зміна стосується персонажів – серед них з'явилося дві черниці – одна голить голову блазневі, що означало висміювати кого-небудь, а друга тримає над собою ґрати – значення цього прислів'я поки не ясно. Ні Брейгель, ні Хогенберг не розміщували раніше черниць в своїх «Прислів'ях», так що їх поява в роботі Гріммера – скоріш за все відгомін антиклерикалізму, що охопив Нідерланди в часи Реформації. При тому, що подібні зображення могли бути як пропротестантськими, так і прокатолицькими – нерідко автори-католики використовували антиклерикальні сюжети як приклад шкідливого впливу ідей Лютера [4, р. 138].

Що до більш популярної образності, то зберігся не один естамп, що зображає в середньому від тридцяти до ста адагій. На гравюрі Йохана ван Дутекума (Іл. 7), одного з братів-

Таким чином, збирання античних прислів'їв, інспіроване Еразмом Роттердамським та іншими гуманістами, призвело, по-перше, до більш глибокого інтересу до словесності, спочатку латинської, а потім і власне нідерландської, а, по-друге, стимулювало формування і розвиток нової, світської образності. Слідом за компіляціями античних адагій були видані спочатку білінгвальні збірники, що поєднували латинські прислів'я з їх еквівалентами на національних мовах, а потім і збірники прислів'їв виключно народною мовою. Останні, звичайно, асимілювали і деяку кількість грецьких і латинських висловів.

Художня образність в Нідерландах була тісно пов'язана зі словесністю – майже при кожній Гільдії св. Луки була риторська камера [10, р. 77–78], що безпосередньо сприяло проникненню в живопис «фігур мови».

В побуті ж великою популярністю користувалися розфарбоване скло для вікон із зображеними прислів'ями, а також шпалери [7, р. 27], про що свідчать як згадки сучасників (того ж Еразма), так і видання компіляцій прислів'їв, призначених саме для цієї продукції, наприклад, «Dictz moraux pour tapis ou verrières de fenestres» («Десять моралізаторських висловлювань для шпалер чи віконного скла»), зібрані Жаком Роберте (Jacques Robertet). Деякі дослідники навіть приводять аргументи на користь того, що «Дванадцять прислів'їв» П. Брейгеля Старшого, що являють собою 12 окремих маленьких круглих панелей, тепер зібраних разом, були призначені для розміщення на кухнях [8, р. 173].

Підводячи підсумок всього вищесказаного, слід зазначити, що збирання й відтворення прислів'їв та приказок склали суттєву частину нідерландської культури XVI ст. Причин такої популярності було декілька. Із італійським Ренесансом, впливи якого починають бути відчутними в Нідерландах якраз з початку XVI ст., прийшло зацікавлення у працях античних авторів, класичній латині та ораторському мистецтві. Адагії сприймалися як прикраси мови, так і посилення достовірності власних тверджень.

Завдяки літературній та перекладацькій діяльності Еразма та редерейкерів, народна мова перестає вважатися меншовартісною в порівнянні з латиною. Про це свідчить видання багатьох білінгвальних збірників адагій, що були покликані не лише ознайомити читачів із античним спадком витонченої словесності, але й з багатствами рідної мови. Коментарі авторів до прислів'їв говорять і про те, що зміст багатьох приказок та фразеологічних виразів залишався темним і для самих носіїв мови і була потреба в поясненні адагій.

Все вищезгадане складає собою великий пласт популярних практик, де поєдналися ініціативи гуманістів, редерейкерів та сама популярна культура, яка, сприймаючи інновації культури «вченої», в той же час, живила її своїми ідеями: рух «зверху» проходив, таким чином, паралельно із рухом «знизу».

Блискуче втілені П. Брейгелем Старшим і Ф. Хогенбергом, адагії не тільки не зникають з образності в наступні півстоліття, але й стають ще більш популярними. Більше того, в часи пошуків так званого «образотворчого екуменізму», вони стають однією з можливих відповідей на «Bilderfrage» – що і як можна зображати? Візуалізація прислів'їв вважалася допустимою і для католицької, пост-Тридентської образності, і для протестантської. Зображення адагій, які викривають дурість, божевілля та цинічність світу імпонувало художникам та їх замовникам, незалежно від релігійних уподобань. Прислів'я, спочатку античні, а потім і народні, стали органічною частиною ренесансної нідерландської словесності, а також увійшли в нову, світську, «екуменічну» візуальність, винаходом якої увінчалися пошуки художників, як католиків, так і реформаторів.

Список джерел та літератури

1. Agricola J. Dreyhundert Gemeyn Sprichwörter. – Leipzig: Michael Blum: 1529 – 1544. – 4 Bd.
2. Andriessoon S. Duytsche Adagia ofte sprecworden / ed. by Meadow M.A., Fleurkens A.C. – Hilversum: Verloren, 2003. – 334 p.
3. Bebel H. Proverbia Germanica / bearb. von W.H.D. Suringar. – Whitefish: Kessinger Publishing, 2010. – 674 p.
4. De Bruyn E., Op de Beeck J. De zotte schilders. – Gent: Snoeck, 2003. – 255 p.
5. Erasmus D. Erasmus on His Times: A shortened version of the "Adages" of Erasmus / ed. by M.M. Phillips. – Cambridge, 1967. – 172 p.
6. Estep W.R. Renaissance and Reformation. –Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing, 1986. – 331 p.
7. Gibson W.S. Figures of speech. Picturing proverbs in Renaissance Netherlands. – Berkeley, 2010. – 238 p.
8. Goldstein C. Artifacts of domestic life: Bruegel's Paintings in the Flemish Home // Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek. – 2000. – №51. – P. 173-193.
9. Het Handschrift-Van Hulthem. Hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek van Belgie, 15.589 – 623 / ed. by H. Brinkman, J. Schenkel, Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden 7, 2 vols. – Hilversum: Verloren, 1999. – 482 p.
10. Heuer C. The City Rehearsed: Object, Architecture, and Print in the Worlds of Hans Vredeman de Vries. – London: Routledge, 2009. – 312 p.
11. Jonckheere K. Antwerp Art after Iconoclasm. Experiments in decorum (1566 – 1585). – Brussels, 2012. – 312 p.
12. Les paraboles Maistre Alain en françoys / ed. by T. Hunt. – MHRA, 2005. – 178 p.
13. Lombaerde P. Antwerpen versterkt. De Spaanse omwalling vanaf haar bouw in 1542 tot haar afbraak in 1870. – Asp-Vubpress-Upa, 2009. – 192 p.
14. Luijten G., Schuckman C. The Van Doetecum Family: The Antwerp years, 1554-1575. – Sound & Vision Interactive, 1998. – Vol. I-IV.
15. Mareel S. Voor vorst en stad: rederijersliteratuur en vorstenfeest in Vlaanderen en Brabant (1432-1561). – Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010. – 340 p.
16. Philippot P. La peinture dans les anciens Pays-Bas. XV – XVI siècles. – Paris, 1998. – 352 p.
17. Proverbia Communia: A Fifteenth Century Collection of Dutch Proverbs Together with the Low German Version / ed. with commentary by Richard Jente. – Bloomington: Indiana University, 1947. – 334 p.
18. Salman J. Populair drukwerk in de Gouden Eeuw: De almanak als lectuur en handelswaar. – Zutphen: Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, 2001. – 495 p.
19. Sarton G. Hellenistic Science and Culture in the Last Three Centuries B.C. – New York: Courier Corporation, 1993. – 554 p.
20. Smith D.R. Parody and Festivity in Early Modern Art: Essays on Comedy as Social Vision. – Farnham: Ashgate Publishing, Ltd., 2012. – 206 p.
21. The Correspondence of Erasmus: Letters 1122 to 1251, 1520-1521 / transl. by R.A.B. Mynors; annotated by Peter G. Bietenholz. – Toronto: University of Toronto Press, 1988. – 498 p.
22. Van den Branden L. Het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van het Nederlands in de 16de eeuw. – Gent: Gysbers & Van Loon, 1967. – Vol. 77. – 320 p.
23. Watson D.G. Erasmus' Praise of Folly and the Spirit of Carnival // Renaissance Quarterly. – 1979.

– Vol. 32. - № 3. – P. 333-353.

24. Wesseling A. Dutch proverbs and expressions in Erasmus' Adages, Colloquies, and Letters // Renaissance Quarterly. – 2002. – Vol. 55. – № 1. – P. 81-147.

References

1. AGRICOLA, J. (1529) Dreyhundert Gemeiner Sprichwörter. Leipzig: Michael Blum. 4 Bd.
2. ANDRIESSOON, S. (2003) Duytsche Adagia ofte spreekwoorden. Hilversum: Verloren, 2003.
3. BEBEL, H. (2010) Proverbia Germanica. Whitefish: Kessinger Publishing.
4. BIETENHOLZ, P.G. ed. (1988) The Correspondence of Erasmus: Letters 1122 to 1251, 1520-1521. – Toronto: University of Toronto Press.
5. BRINKMAN, H. eds. (1999) Het Handschrift-Van Hulthem. Hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, 15.589–623, Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden 7, 2 vols. Hilversum: Verloren, Vol. 2.
6. DE BRUYN, E., OP DE BEECK, J. (2003) De zotte schilders. Gent: Snoeck.
7. ERASMUS, D. (1967) Erasmus on His Times: A shortened version of the "Adages" of Erasmus. Cambridge.
8. ESTEP, W.R (1986) Renaissance and Reformation. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing.
9. GIBSON, W.S. (2010) Figures of speech. Picturing proverbs in Renaissance Netherlands. Berkeley: University of California Press.
10. GOLDSTEIN, C. (2000) Artifacts of domestic life: Bruegel's Paintings in the Flemish Home. Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek. №51, 173-193.
11. HEUER, C. (2009) The City Rehearsed: Object, Architecture, and Print in the Worlds of Hans Vredeman de Vries. London: Routledge.
12. HUNT, T. ed. (2005) Les paraboles Maître Alain en français. Paris: MHR.
13. JENTE, R. ed. (1947) Proverbia Communia: A Fifteenth Century Collection of Dutch Proverbs Together with the Low German Version. Bloomington: Indiana University.
14. JONCKHEERE, K. (2012) Antwerp Art after Iconoclasm. Experiments in decorum (1566 – 1585). Brussels.
15. LOMBAERDE, P. (2009) Antwerpen versterkt. De Spaanse omwalling vanaf haar bouw in 1542 tot haar afbraak in 1870. Asp-Vubpress-Upa.
16. LUIJTEN, G., SCHUKMAN, C. (1998) The Van Doetecum Family: The Antwerp years, 1554-1575. Sound & Vision Interactive. Vol. I-IV.
17. MAREEL, S. (2010) Voor vorst en stad: rederijersliteratuur en vorstenfeest in Vlaanderen en Brabant (1432-1561). Amsterdam: Amsterdam University Press.
18. PHILIPPOT, P. (1998) La peinture dans les anciens Pays-Bas. XV – XVI siècles. Paris: Gallimard.
19. SALMAN, J. (2001) Populair drukwerk in de Gouden Eeuw: De almanak als lectuur en handelswaar. Zutphen: Uitgeversmaatschappij Walburg Pers.
20. SARTON, G. (1993) Hellenistic Science and Culture in the Last Three Centuries B.C. New York: Courier Corporation.
21. SMITH, D.R. ed. (2012) Parody and Festivity in Early Modern Art: Essays on Comedy as Social Vision. Farnham: Ashgate Publishing, Ltd.
22. VAN DEN BRANDEN, L. (1967) Het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van het Nederlands in de 16de eeuw. Gent: Gysbers & Van Loon, Vol. 77.
23. WATSON, D.G. (1979) Erasmus' Praise of Folly and the Spirit of Carnival. Renaissance Quarterly.

Vol. 32, № 3, 333-353.

24. WESSELING, A. (2002) Dutch proverbs and expressions in Erasmus' Adages, Colloquies, and Letters. Renaissance Quarterly. Vol. 55, № 1, 81-147.

«Збирання» античних прислів'їв у Нідерландах першої половини XVI ст. та формування нової візуальності

Дана стаття присвячена дослідженню шляхів відродження та реінтеграції в європейську культуру, зокрема в культуру Нідерландів, античних прислів'їв та приказок – так званих «адагій». В центрі уваги опиняються збірники адагій, укладені гуманістами, які, до того ж, здійснювали переклад античних прислів'їв та відшуковували їх відповідники в рідній – нідерландській – мові.

Успіх збірок адагій Еразма Роттердамського, Й. Агріколи та ін. гуманістів надихнув митців, завжди близьких в Нідерландах до літературних кіл, на художнє втілення найбільш популярних приказок. Адагії стали в такий спосіб невід'ємною частиною «нової візуальності» – нової, світської, зображувальної культури, яка приходить на зміну релігійній готичній образності в останнє десятиріччя XV століття. Художнє втілення античних та народних прислів'їв пережило особливий розквіт в другій половині XVI ст. – в час стрімкого поширення ідей Реформації Нідерландами та в час перших виступів противників іконошанування – іконокласців. Художники змушені були шукати в цей період релігійної конфронтації нові художні засоби та сюжети, які б задовольняли замовників в незалежності від їх релігійної приналежності та, в той же час, які б не суперечили релігійним переконанням самих художників. Вслід за дослідником К.Йонкере, ми можемо говорити про цей час, як про час пошуку «зображувального екуменізму». Художньо втілені прислів'я органічно увійшли в нову, «екуменічну», образність, яка була близька людям, незалежно від їх релігійної позиції. Таким чином, античні прислів'я стали невід'ємною частиною як нідерландської ренесансної словесності, так і «екуменічного» мистецтва, мистецтва поза релігійними кордонами.

Ключові слова: прислів'я, Ренесанс, "зображувальний екуменізм", Реформація, популярна культура.